

MAGYAR ZOLTÁN

A NÉPI HŐSSÉ VÁLT FEJEDELEM

A SZENT ÉS PROFÁN ÖSSZEKAPCSOLÓDÁSA

EGY ERDÉLYI MONDAKÖRBE

Az Árpádok nemzetségén kívül alig van olyan főrangú család a magyar kultúrtörténetben, amelynek tagjairól generációkat átívelően számottevő folklórhagyomány maradt volna fenn. Ha a 18–20. századi Habsburgokat (Mária Terézia, II. József, Ferenc József, Erzsébet királyné, Rudolf trónörökös, IV. Károly) külhoni származásuk miatt nem soroljuk e körbe, lényegében csak a Báthoryak említhetők analógiaként, hiszen bár a Rákócziak közül a fejedelmi rangra emelkedett személyek többségét számon tartja a népi emlékezet is, az egy II. Rákóczi Ferenc kivételével a folklóradatok koherens hagyománykört nem alkotnak, míg a Zrínyiek esetében széleskörűen csupán Szigetvár védője vált folklórhőssé.

A Báthory-családdal kapcsolatos néprajzi tradíciók az említett példánál sokszínűbb és összetettebb képet mutatnak. Noha a magyar folklór részévé vált Báthoryak élete és tevékenysége a 16. század második felében és a 17. század elején alig fél évszázadot jelent, a vonatkozó hagyományok kialakulása és elterjedé-

se évszázadokat ölel át, s a család Árpád-korban élt vélt vagy valós őseitől esetenként egészen napjainkig is elhat. Különösen figyelemre méltó, hogy egymástól is mennyire különböző hagyománykörökről beszélhetünk. A Báthory-ősök (Bátor Opos, Vid, Bátor András) sárkányölő hagyományai¹ ugyan bűvópatakszerűen felbukkannak Báthory István és Báthory Gábor mondanakörében² is, ám míg a lengyel királlyá választott erdélyi fejedelemről szóló folklóradatok többnyire a hivatalos kultuszformálók által is fejlődtek, s számottevő bennük a folklorizálódott réteg, az utolsó Báthory-hagyományköre – az erdélyi periratok vonatkozó adatait és egyes történetírói feljegyzéseket leszámítva – a szájhagyományozó műveltségből sarjadt hamisítatlan folklór. Bár egyaránt negatív konnotációval és sztereotípiákkal terhelt, más és más karakterű a boszorkányos hírben álló, kicsapongó életet élő nemesasszonyként ábrázolt Báthory Anna, illetve a honi horrosztikus tradíciók fő szimbólumává vált „csejtej szörnyeteg”, a világhírnévre szert tett Báthory Erzsébet alakja.³

Ezek azonban, noha számos szállal kötődnek Erdélyhez, zömében nem erdélyi hagyományok. Míg Báthory Erzsébetről helyi mondák formájában különféle felföldi és dunántúli helyszíneken, a többi említett történelmi szereplőről pedig javarészt a Partiumban meséltek (Báthory Gáborról főként a Nyírségben, Báthory Annáról Biharban, Báthory Istvánról Biharban és a Szilágyságban), az erdélyi fejedelemmé lett bíboros, Báthory András az egyedüli, akinek népi hagyományköre kizárólag Erdélyhez köthető, annak is keleti határvidékéhez. Ráadásul a család többi említett tagjához képest merőben más hóstípust testesít meg: a szent és profán határán egy szentségi aurával felruházott tragikus sorsú világi hóst.

Az 1566-ban (más források szerint 1573-ban) született Báthory Andrást a történelmi véletlen juttatta az erdélyi fejedelmi székbe. Nagybátyja, Báthory István biztatására eredetileg az egyházi pályát választotta, ahol fényes karriert futott be. Lengyelországban, a jezsuiták kollégiumában kezdte meg tanulmányait, s

néhány év alatt nagybátyja segítségével egészen a segédpüspökségig vitte. 1583-ban a lengyel királlyá választott Báthory István megbízásából Rómában mentora törökellenes terveihez próbálta megnyerni a pápát, s bár ez ügyben kézzelfogható eredményt nem ért el, a Szentatya – több „lépcsőfok” kihagyásával – bíborossá nevezte ki. Három év múlva ismét hasonló célból járt az Örök Városban, és korábbi útjához hasonlóan ez alkalommal is egyetemi tanulmányokkal toldotta meg a követjárást.

István király azonban 1586. december 13-án váratlanul meghalt a lengyelországi Grodnóban. Jan Zamoyski, az elhunyt Báthory kancellárja a király végakarátának megfelelően támogatta András jelölését a lengyel trónra, az erdélyi ifjú megválasztásának azonban nem volt reális esélye, s miután a svéd Wasa dinasztiából származó III. Zsigmondot választották királlyá, András elfoglalta a warmiai püspök halálával megüresedett püspöki széket.

Ideje nagyobb részét mindazonáltal Erdélyben töltötte, ahol unokatestvére, az 1588-ban nagykorúvá lett Zsigmond ült a trónon. A tizenöt éves háború fejleményei azonban válságos helyzetet teremtettek Erdélyben is, s a hadszíntérré vált országban a fiatal fejedelem lépései kiszámíthatatlanná váltak. E belpolitikai küzdelmeknek esett áldozatul Báthory Boldizsár, akit Zsigmond a szamosújvári börtönben megfojtatott, javait pedig elkobozta (1594). Hasonló sors várt Andrástra is, aki püspöki székhelyén talált menedékre, s jó időre távol tartotta magát a honi, kaotikusnak tűnő közélettől, bár erdélyi politikai kapcsolatait továbbra is ápolta. A Lengyelországból Erdélybe induló jezsuita papoknak például Rómából kapott imakönyveit, továbbá szentképeket és rózsafüzéreket adott, hogy vigyék azokat az erdélyi katolikusoknak, mert ott nincsen elég belőlük.

Ezen éveket Báthory a gyönyörű Mazuri-tóvidéken tevékenyen töltötte. Püspöki székhelyén, Lidzberkben palotát építtetett, warmiai (németül: Braunsberg) püspökként ő volt megalapítója a barzewói (Wartenburg) ferences kolostornak, a Szent

András-templom mellé pedig pompás reneszánsz kápolnát emeltetett.⁴ Az Ermlandnak is nevezett észak-lengyelországi tartományban lengyelországi tartózkodása idején valószínűleg Ballassi Bálint is megfordult, aki a források szerint jó kapcsolatot ápolt Báthory Andrással.

A kalandos életű Báthory Zsigmond 1599-ben immár harmadszor döntött úgy, hogy lemond a fejedelemségről, az erdélyi trónt a Lengyelországban élő Andrásnak szánva. Hívására február 18-án a kardinális álruhába öltözve végleg hazatért Erdélybe. Március 21-én a megyesi országgyűlésen a két rokon látványosan kibékült egymással, a rendek törölték az öt évvel korábbi fő- és jószágvesztés vádját, és a fiatal Andrást egy hét múlva fejedelmükké választották. A feljegyzések egyformán arról szólnak, hogy a bíboros csak hosszas töprengés után döntött úgy, hogy elvállalja a felkérést.

A frissen megválasztott fejedelem elődeihez hasonlóan a két szomszédos nagyhatalom között próbált egyensúlyozni, s a moldvai vajda segítségével el is érte, hogy Isztambul elismerje a hatalmát. A nyár folyamán pedig Havasalföld ura, Mihály vajda is hűséget fogadott a fejedelemnek, így uralmát délkelet felől is biztosítottak vélhette. A Habsburgok azonban továbbra is elégedetlenek voltak az erdélyi politikával, és kivált rossz szemmel nézték Báthory önállósulási törekvéseit. A fiatal fejedelem helyzetét nehezítette, hogy elődje székelyellenes lépéseivel olyan fenyegető belpolitikai helyzetet teremtett, amely továbbra is komoly feszültségforrást jelentett.

Ezen előzmény az volt, hogy Báthory Zsigmond korábbi szabadságlevele ellenére megfosztotta a székelyeket ősi szabadságuktól, s lényegében jobbagysorba süllyesztette őket, a rendelet ellen tiltakozókat pedig 1596 „véres farsang”-ján tömegesen és nagy kegyetlenséggel kivégeztette.⁵ Azóta parázslott folyamatosan az indulat a Székelyföldön „a rossz hírű Báthoryak” ellen.⁶ A Rudolf császár által felbízott havasalföldi vajda is ezen belpolitikai ellentétekre tekintettel döntött úgy, megkísérli elfoglal-

ni Erdély trónját. A fejedelem követei október elején még azt jelentették uruknak, hogy a vajda életre-halálra esküdjözik, hogy hűséges marad Báthoryhoz, és a török ellen vonul, ám az a hónap idusán már meg is indult hadaival Erdély felé. S miközben a fejedelem mit sem sejtve elvonult pizstrángot fogni az Ompoly völgyébe, az országgyűlés pedig éppen összeülni készülődött Gyulafehérváron, bombaként robbant a hír, hogy Mihály vajda csapatai élén a Bodzai-szoroson át benyomult Erdélybe.

A rendelkezésre álló néhány nap alatt a fejedelem mindössze tízezer fegyverest tudott összegyűjteni, ráadásul elmulasztotta megakadályozni, hogy Mihály egyesítse csapatait a Vöröstoronyi-szoroson át érkező másik, Baba Novac vezette sereggel. A vajda ellenben nem késlekedett: miközben gyorsan nyomult előre, kiáltványban biztosította a székelyeket régi kiváltságaikról, hadba szólítva őket Báthory ellen. A fejedelem a Nagyszebenhez közeli Sellenberknél állította fel csapatait, s itt várta be Mihály támadását. A csata október 28-án zajlott le, s a vajda harminchatezer főből álló seregével a székelyek döntő segítségével⁷ hétórás elkeseredett küzdelemben győzelmet aratott Báthory és Kornis Gáspár hadai felett.⁸

A közszekelyek ekkor úgy látták, hogy elérkezett a leszámolás ideje az elnyomó székely nemesekkel és az árulókkal szemben. Az egész Székelyföldön üldözöbe vették a nemeseket és a székely főembereket, sőt a vajda parancsára még a Moldvába menekült nemeseket is elfogták. A fejedelem Udvarhelyszék felé menekült, és Moldván keresztül kívánt kijutni Lengyelországba, a csíki székelyek azonban elállták az útját, s rajtaütöttek csekély számú (száznégy főből álló) kíséretén. A havasokon át menekülni próbáló Báthory életének Balázs Mihály (másként Ördög Balázs) fejszéje vetett végett.⁹ Halálának napját illetően más és más időpontot említenek a források: a legvalószínűbb, hogy a csatát követő hatodik napon, november 3-án érték be és végeztek vele. A humanista Szamosközy István a tragikus sorsú erdélyi fejedelem iránt érzett mély empátiával örökítette meg annak utolsó óráit.¹⁰

Történeti művében Szamosközy részletesen leírja a megölt fejedelem ünnepélyes temetését is. A feljegyzés szerint a Majláth-féle gimnázium helyén állt gótikus templomban¹¹ ravalatozták fel Báthory bíborosi díszbe öltöztetett tetemét, s innen vitték át az erdélyi rendek, a vajda, a császári és a pápai követek jelenlétében november 24-én a székesegyházba Martinuzzi Fráter György szarkofágja mellé. A meggyilkolt fejedelem arcképe is ekkor készült: Malaspina pápai nuncius egy görög festővel lefesttette a főt, és a képet elküldte Rómába, valamint Rudolf császárnak Prágába.¹² Az Erdély birtokába jutó Mihály vajda hamarosan hasonló véget ért, míg a Szentszék a gyilkosság hírére Csíkszentdomokos népét – és egész Felcsíkot – egyházi átokkal és penitenciaként száz napig tartó böjttel sújtotta.¹³ S az elköve-tett bűnt vezekelő a mélyen vallásos nép körében búcsújárás indult a gyászos esemény helyszínére, a történetek híre pedig fokozatosan folklorizálódván népmondák formájában terjedt el.

E narratív tradíció kapcsán rögtön adódik a kérdés, hogy a Báthory András haláláról szóló mondaszövegek egyetlen monda variánsainak tekinthetők-e, avagy már inkább mondakört képeznek. Mint azt a tanulmány címe is sejteti, a magunk részéről ez utóbbi meghatározást tartjuk megfelelőnek. Igaz, a történet váza zömében ugyanaz: a szent életű fejedelem Csíkszentdomokoson át menekül az üldözői elől, akik a falu határában, a Pásztorbükk nevű havason utolérik és fejét veszik. A népi szövegek többsége abban is megegyezik, hogy a gyilkosság helyén utóbb különféle csodás dolgok történtek. E meghatározó eseménysort azonban többtucatnyi olyan folklórmotívum tarkítja, variálja, melyek többnyire önmagukban is elbírnának egy-egy történetet, s miként a mondaszövegek nagy része tanúsítja, a főcselekmény különféle előzményei, leágazásai, epizódjai során mindegyik ténylegesen is sor kerül. A felcsíki szövegek még többé-kevésbé egységes felépítésűeknek tekinthetők, ellenben a gyimesi mon-daváltozatok a kollektív emlékezet kanonikus formái helyett az egyéni mesélőkedvnek és képzelőerőnek szánják a főszerepet.

Olyannyira, hogy olykor az egyazon völgyben gyűjtött szövegeket összevetve jóformán csak Báthory halálának említése a közös elem.

A mondakört meghatározó motívumok ötletszerű felhasználása, azok spontán keveredése megannyi „színárnyalatot” eredményezett, ám egyszersmind már-már lehetetlenné téve, hogy e tanulmány keretében olyan ideáltipikus gyűjtést adjunk közre, amely a történet lényegét és az ahhoz társult motívumokat egyaránt tartalmazza, mintegy reprezentálva azokat. Az alábbiakban három olyan szöveget mutatunk be, melyek legalább megközelítőleg megfelelnek a fenti igényeknek, s ezáltal egyfajta rálátást is biztosítanak a folklorisztikai elemzés számára. A mondakör a pásztorbükki búcsújáróhely vonzáskörzetében máig elterjedt; közismert, népszerű és bizonyos mértékben még napjainkban is „mozgásban van”. Az itt közölt csíki és gyimesi szövegek is lényegében ezt tanúsítják. Előrebocsátandó, hogy a folklór-szövegekben, a népi szóhasználatban a fejedelem keresztnéve többnyire az *Endre* névalakban fordul elő, amin a szöveggközlés hitelességére tekintettel természetesen nem változtathattunk:

„Erdélynek fejedelme vót, kardinál vót. Akkor Csíkkarcfalván vót egy Mihály vajda nevű román vezető. S azt mondta, hogy aki fejét veszi Báthory Endrének, azt örökké boldoggá teszi. Báthory Endre menekút. S ahogy menekút – ahogy öregeim mesélték – nagy bágyadtságban. Van itt egy hegy, úgy híjják, hogy Írottkő. Ott még – úgy mondták – a lovának a patkaja fordítva vót felülve: a kőre rálépett, s ott a nyoma meglátszott. Akkor elkerült ide Pásztorbükkiébe, ahol most van a kereszt. S hát az ének is úgy mondja: utolérte a bágyadtság s az álom. Elaludt, s akkor valamilyen román pásztorleány látta, hogy elaludt, s oszt elárulta. Akkor itt lakott egy Nagy Kristály András nevezetű, s az az ember a fejét vette. S amikor bevitte Mihály vajdának, akkor Mihály vajda is megbánta a tettit, de mán akkor nem vót mit csinálni. Akkor osztán elszállították s eltemették, oda Nyírbátorba, mert nyírbátori vót a Báthory család – mert én ott vótam a magyar

időben átképzésen. Akkor onnat eljöttek egy hintós kocsival, négy fehér lóval – így beszélt a nagyapám –, s kiszólitották: »Nagy Kristály András, gyere ki!« Hát ugye bátor ember vót, s avval lábravalósan, székelyesen mondva gatyásan kiment, s akkor megragadták, s a kocsiba bétették. S úgy elvitték, hogy még viszik.”¹⁴

„Báthory vót a vezér. Lóval járt, erősen el vót fáradva; üldöztek a katonák. Ott Szentdomokoson kiment, egy pásztornál a lovát megkötötte a fa alá. Ő bément, egy fehérnépecske vót ott, s a lova künn úgy kapált, ne. Ő letette a fejét a pásztornénak ölibe, elaludt, mert eróst fáradt vót, s a lova künn úgy kapált, ne. Mikor észrevette a katonákat, elfogták a szentdomokosiak, fejét levágták. Mikor elévitték, a román kormány azt mondta: »Jaj – aszongya –, eltakarítsátok, micsináltatok! Hát én csak aszondtam, ha elfogjátok, hozzátok ide, hogy én beszéljek vele, nem azt, hogy a fejét levegyétek!« Akkor... Kristály Andrásnak hitták azt a szentdomokosi katonát, az cselekedte. Egy éjszaka a laktanya előtt mentek el, és azt kiáltották: »Nagy Kristály András, jöjjön ki azonnal!« Ő kiment, többé nem láttak semmit. Úgy elvitték, többé senki nem látta. Hogy a mennyei szentek vagy ördögök vitték el, nem lehet tudni, mert Báthory egy szent ember vót. Ő átvehette volna a vezetőséget; a román kormány attól félt, hogy ő átveszi a vezetőséget, s akkó őtet kiverik esmét Erdélyből.”¹⁵

„Báthory András, az is valami herceg leszármazás vót. De vótak ott többen, vótak testvérei, ő vót a kisebb. De a legkítűnőbb vót a családban Báthory András. No de őneki valami papi hivatása vót, mivelhogy aztán lett püspök belőle. S aztán... nem tudom, hogy az a Mihály Vityeazul vót-e akkor? Mindenesetre Mihálynak hitták azt a román mifélet, fejedelmet. Közbe aztán kinevezte a pápa Báthory Andrást vezetőnek Erdélynek. No de ez a román miféle... megfizette, megfizetett embereket le, hogy ahol megkapják, öljék meg. S pontosan a szentdomokosiakból került... a Kristályokból. A másiknak a vezetőkeve Ördög vót, egynek nem tudom megmondani. Aztán ő menekült a legényei-

vel, s mikor elmentek ott Naskalaton, keresztül Bodorvészen, s oda Bükkszárnak – mintha úgy mondták volna, ahol meghalt. Szentdomokos környékin. Közbe ők menekültek, elmentek. Vót ott egy esztena, egy major, ahol bács vót. A bácsnak vótak pásztorai es, éppen délkor vót, hogy élémentek, a juhokat megfejték, s a víz messzecke vót. Nagy fáradtan odaérkeztek, s kérték, hogy adjanak egy kicsi vizet. Aszongya a bács, hogy: »Nincsen vizem, de adok, igyatok savanyú savót, igyatok meg!« Megitták azt is. S akkor egy kicsit továbbmentek. Olyan erős álom csapta meg Báthory András, hogy azt mondta, ő nem tud tovább menni, neki muszáj egy kicsit megpihenni. S oda lefeküdt, a lovakat megkötötték, s a legényivel együtt lefeküdtek oda a partra, hogy pihenjenek meg.

Közbe a pásztor ment... a pásztor elküldte vizé' a bács. S a pásztor meglátta, hogy hol vannak, hogy hol alusznak... S a Mihály megbízottjai keresték. Utánvetődtek. Nem kapták vóna meg, de a pásztor elárulta. Aszonta, hogy: »Menjetek, mert itt vannak, ne! Alusznak.« A lovak úgy nyerítettek, mind a két ló, érezték a veszélyt, úgy kapáltak. Hézza-hézzaábredtek, de hát az álom mégescsak erőt vett rajtik, úgyhogy csak visszaaludtak. Odarohant ez a három család, ez a három székely ember, fészikvel. Először levágták a nyakát, elvágták a nyakát Báthory Andrásnak. Ők felszökdöstek eleget, megadták magikat, de hát meg vót mondvá, hogy amelyik megfogja, ölje meg – meg vótak ők fizetve, meg a román fejedelemtől. S elvágták a nyakát, úgyhogy messze szökött a feje; s a legényit esszevagdalták azt is. Fészivel esszedarabolták. A lovakat elvették.

Akkor ott, ahol meghalt, a vére elfolyt, hét esztendeig forrott a vér, jött ki a földből. S asziszem, hogy oda is temették el valahova őket. Nyírfából csináltak keresztet, s azt tették, az vót a fejfa. A másiknak nem, de ennek a Báthory Andrásnak a nyírfá megélt, s nagy fáé növekedett meg, úgyhogy még most es van a csutakjából, a darabjából. No de olyan szegénység lett ott Szentdomokos vidékén. Hét évig csak csengőkóro termett; ha

vettek is gabonát, csak csengőkóró lett. Tudták má ők, hogy ott valami nagy bűn van. Közbe értesítette a pap, hogy: ne, itt megölték ezt a Báthory Andrást! Hét évig bugyurkázott ki a vér, jött ki a földből. S valami nyulak úgy szaladgáltak, eleget lőtték hézzik, de hát a nyulakat sem érték, nem vót semmi változék. Mentek vadászok, lőtték a nyulakat, de hát nem tudtak egyet sem meglőni. Hanem aztán egy fiatal pap került hét évre oda, kihelyezték, s akkor... nem tudom, hogy az akkori pap jelentette...? Megjelentette a pápának, hogy ne, itt Báthory Andrást megölték, s milyen csuda van, mert vér folyik a földből, s a nyulak úgy szaladgálnak ott, s a keresztfája növekedik, nő fájé, nő nagy fának. S a pápa száznapi feketeböjtöt hagyott, hogy a nép, a szentdomokosi nép azt tartsa meg. A bűnért. S azt a fiatal papocskát hét évre odahelyezték, amikor felszentelték, s akkor az elment oda, ott a helyet megszentelte, s aszondta: minden esztendőbe búcsút tartsanak. Oda osztán építettek kápolnát. Templomot. S akkor ő ott misézett értik, megszentelte a helyet. S amikor megszentelte, misét mondott értik, akkor a nyulak es eltűntek, többet senki se látta, s a vér se bugyurkázott fel többet a földből. Minden évbe megtartsák Báthory András emlékre azt a búcsút, ott templom lett építve.”¹⁶

Bár a székelyek által meggyilkolt fejedelem hagyománykörének főbb rétegeit áttekintve akaratlanul is befolyása alá vonja a kutatót e hagyományok máig is virulens, dominánsnak tűnő népi jellege, sokszínűsége, a gyűjtött és még gyűjthető folklórszövegek meglepő gazdagsága, fontos kihangsúlyozni, hogy azok történelmi tényeken alapulnak. Igaz viszont, hogy ez az elhíresült bűneset, bár a maga korában nagy visszhangot keltett, a tizenöt éves háború poklában s kivált a Báthory-ház hamarosan bekövetkező letűntével gyorsan vesztett aktualitásából. A kultusz kialakulásában és fennmaradásában – mint az a történeti adatokból is kitetszik – az egyház szerepe volt meghatározó. A pápa által kirótt és csak „százados” böjttel feloldható átok, illetve a bűnbocsánat elnyerésének legkézenfekvőbb és leglátvá-

nyosabb eleme: a búcsújárások megindulása volt az a kultuszformáló alapréteg, amelyre a népi vallásosság és a szájhagyomány a maga törvényszerűségei szerint építkezhetett.

Természetesen az egyházi jelenlét a kultusz későbbi életében is kimutatható. Míg azonban a népi vallásgyakorlást erősen meghatározta az évenkénti, kiemelt dátummal bíró Minden-szentek-napi búcsú és a bűnbocsánat elnyerésének a helyi plébánosok által megfogalmazott „programja”, a mondaszövegekben ez a hatás csak áttételekkel vagy egyáltalán nem fedezhető fel. Jól példázza mindezt az a múlt század elején született verses ponyva is, melyben a történeti események felidézése és a kegyességi szándékok felemlegetése mellett mondai elemek egyáltalán nem kaptak helyet. Pedig a *Báthory-ének* néven ismert alkotás a maga műfaji keretein belül igyekezett élni népköltészeti elemekkel. E szentének – bizonyára csíki illetőségű – szerzője a versezet írásakor a helyi siratóénekek és halotti búcsúztatók logikai és egyes textuális megoldásait is felhasználta.¹⁷ Ez az ének, minthogy utóbb többször is kinyomtatták, és a búcsúkon énekelték, széles körben ismertté vált, és a helyi hagyományok, a népi emlékezet frissen tartásában éppolyan fontos (fontos áttételes) szerepet töltött be, mint az évenkénti pásztorbükki búcsú.

Az egyházi tradíciókat egészítette ki az az írásos hagyomány, amely a szájhagyomány elmélyülésére is gyakorolt némi hatást. E zömmel Szamosközy István történeti művére visszavezethető feldolgozások azonban természetesen csak a folklórszövegek felszínét érintették, hiszen e munkák elsősorban értelmiségi közvetítéssel jutottak tovább („merültek le”), ám mikor ez bekövetkezett-bekövetkezhetett, a népi hagyománykör és azon belül is a mondakör már a maga sokszínű teljességében, mondhatni egészében mutatkozott meg. Ezt támasztja alá az, hogy már az írásos változatok közül legszélesebb körben ható Orbán Balázs-féle leírás is – saját gyűjtés eredményeképpen – folklórmotívumok egész sorát szerepeltette. Tehát míg a történetírás folklorizálódott elemei is zömmel az énekes hagyományhoz kapcsolódtak,

alkotva a hagyománykör másodlagos, leginkább szembetűnő rétegét, korán kialakult az a legutolsó szint is, amely a narratívumokból ismert toposzokat mondákká, mondakörre formálta.

E mondakör kialakulása a csíki Szent László-hagyományokkal szimbiózisban történt, de e kölcsönhatásban túlnyomórészt (természetesen) a korábbi hagyománykör és annak mondai-történelmi hőse volt az átadó fél. E kölcsönhatás a Báthory-hagyományokra nézve oly sikeres volt, hogy az átvétel következményeként a csíki Szent László-mondakör egy szűk, ám földrajzilag jól körülhatárolható körzetben a maga teljes „eszköztárát” átadta az újonnan kialakult mondakörnek – s ezáltal a nemzetközi folklórból is jól ismert toposzok sorát Felcsík néhány községében idővel Báthory nevéhez kapcsolta a helyi hagyomány (menekülés, pihenés, segítő és ártó személyek megjelenése, táltosló, sziklában megmaradó nyomok, csodás kút, mitikus fa, kultikus hely stb.). A mondakör gyors kialakulását nagymértékben elősegítette, hogy az említett archaikus folklórmotívumok egy része mint narratív elem rímelt a történelmi eseményekre, s így olyasféle harmóniát eredményezett az írásos hagyomány egészével, amely a szájhagyomány további fejlődésére is ösztönzőleg hatott. E gondolatmenethez kapcsolódik, hogy mindez Báthory személyével kapcsolatban is megtörtént: a „szent” és „profán” hős alakjának összeolvadásában. Bár a gondos filológiai elemzés kimutathatná a két szerep összekapcsolódásának pontjait, a folklórhagyomány egésze azt mutatja, hogy Báthory alakjának megfogalmazásában a szakrális tényező meghatározóbb jelleggel bírt, visszamenőleges hatással is szent életű embert formálva belőle (ami már csak azért sem eredményezett ellentmondást, hiszen a mondahős már életében is felszentelt személy, sőt bíboros és püspök volt).

A valaha bizonyára szélesebb körben ismert történet a múlt századra az események törzsterületére és annak közvetlen környékére szorult vissza. Bizonyára szerepet játszott ebben az is, hogy a kirótt penitencia feloldásával és az idő előrehaladtával a búcsújárások hivatalos ösztönzése fokozatosan mérséklődött, s

azok megszervezése előbb a felcsíki egyházközségekhez került át, hogy aztán a 20. századra már csak a környék népe által látogatott csíkszentdomokosi helyi búcsú legyen. A mondakör előfordulása bizonyára már korábban is szűkebb területre összpontosult, mint maga a kultusz szakrális kisugárzása, azaz eredetileg sem terjedhetett túl Felcsík és Gyergyó területén. Hogy a mondakör mégis, máig is élő és dinamikus, az azzal a népi migrációval magyarázható, amely a gyimesi völgyek benépesüléséhez vezetett. A zömmel felcsíki eredetű telepések szóbeli kultúrájukat is magukkal vitték a hegyeken túlra, s minthogy hivatalos és emberi kapcsolataik továbbra sem szakadtak meg a kibocsátó területtel (ellentétben a Moldvába és Bukovinába menekültekkel), másrészt pedig továbbra is buzgó látogatói voltak a pásztorbükki búcsúknak, a megölt fejedelem emléke és kultusza körükben továbbra is a maga teljességében maradt fenn. Sőt: a viszonylagos elzártásnak köszönhetően a szájhagyomány a Báthory-mondakört illetően újabb és újabb variánsokat eredményezett, súlypontját az utóbbi évtizedekben már a gyimesi völgyekbe téve át.

Manapság tehát Báthory András hagyományköre csupán a történeti események helyszínén és a perifériákon lelhető fel. Különlegessége és változatossága azonban feltétlenül indokolja, hogy fokozott figyelemmel foglalkozzunk vele, hiszen mind a kultusz formáit, mind pedig a folklórszövegeket illetően olyan jellegzetességek sora is vizsgálható általa, melyek a történeti hagyományokban gazdag erdélyi folklór egészére, valamint a magyar néprajzkutatás számára is tanulságokkal és új adalékokkal szolgálhatnak.

JEGYZETEK

1. Magyar Zoltán: *Szent György a magyar kultúrtörténetben. A Kárpát-medence Szent György-hagyományainak néprajzi és művelődéstörténeti rétege.* Bp., 2006. 47–50.
2. Magyar Zoltán: *A híres Báthoryak. Történelmi emlékek és folklórhagyományok.* Bp., 2012. 35–49, 201–224.
3. I. m. 151–171, 173–179.

4. Rosonczy Ildikó: *Báthory András síremléke Lengyelországban*. Magyar Nemzet 1996. 14. Báthory művészetszeretetére jellemző adalék Bethlen Farkas kéziratos feljegyzése, miszerint az ifjú püspök latin versek, sírfeliratok írásával „gyönyörködteté elméjét” (Aranyosrákosi Székely Sándor: *Erdélyország története*. Kvár, 1845. 176.).
5. Demény Lajos: *A székelyek és Mihály vajda*. Buk., 1977. 97.
6. Talán a székelységnek szánt gesztus volt Báthory András azon terve, hogy az elpusztított gyulafehérvári püspökség pótlására Csíkban alapítson új püspökséget. E szándék komolyságát mutatja, hogy a csíkkozmási plébánost főesperessé nevezte ki, s hogy még korábban, Lengyelországból a saját szerén küldött barátokat Csíksomlyóra, hogy ott tanítsanak.
7. Seregének harmada székelyekből állt.
8. E csatát részletesen lásd Horn Ildikó: *Báthory András*. Bp., 2002. 233–234.
9. Demény i. m. 97.
10. Szamosközy István: *Erdély története (1598–1599, 1603)*. Bp., 1977. 264–270. Báthory halálának további leírásai az erdélyi történeti irodalomban Matthias Miles: *Siebenbürgische Würg-Engel...* Hermann-Stadt, 1670. 250; Bethlen Farkas: *Erdély története* IV. Bp.–Kvár, 1785. X. 760, 825; Benkő József: *Transsilvania specialis*. Buk.–Kvár, 1999. 243. [1778].
11. E templomot, amely a jezsuiták birtokában volt, a gimnázium építése miatt bontották le.
12. E rajz alapján készült az a rézmetszet, amit hamarosan Ortelius közölt *Ungarische Chronologia* című művében, a fejedelemsvilkosságot Európaszerte ismertté téve.
13. Domokos Pál Péter: *Rendületlenül*. Bp., 1989. 19.
14. Csíkszentdomokos – Albert Ágoston, 89 éves (saját gyűjtés, 1995). Lásd még Magyar Zoltán: *Erdélyi népmondák* I. Marosvásárhely, 2011. I. 135.
15. Gyimes: Sántatelek – Fábián Péter, 78 éves (saját gyűjtés, 1995). Lásd még Magyar Zoltán: *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. In: *Magyar Népköltészet Tára*. III. Bp., 2003. 212–213.
16. Gyimes: Gyepece – Fekete Rozália, 63 éves (saját gyűjtés, 1996). Lásd még Magyar 2003. 213–214.
17. A Báthory-ének jellegében több népballadával és a paraszti históriásköltéssel is rokon, s nem kizárt, hogy ilyen előzményekkel is bír.